

Föreläsning 4: Sannolikhetsmodeller

Om man utför ett experiment N gånger, under så lika förutsättningar som möjligt, och studerar en händelse A som kan inträffa, brukar man beskriva sannolikheten att A händer, $\mathbb{P}(A)$, i ett experiment som $N(A)/N$ där $N(A)$ är antalet gånger händelse A inträffade. Detta kommer alltid att vara ett tal mellan 0 och 1.

Rent matematiskt är ett sannolikhetsrum en trippel $(\Omega, F, \mathbb{P})$ där Ω är utfallsrummet, F en sigma algebra och $\mathbb{P}$ ett sannolikhetsmått.

En stokastisk process är en sekvens slumpvariabler $X_1, X_2, \dots$ eller $\{X_t\}_t$ där t ofta tolkas som tid. Varje slumpvariabel X_i kan vara diskret eller kontinuerlig, liksom tiden t kan vara diskret $t = 0, 1, 2, \dots$ eller kontinuerlig $t \in \mathbb{R}_+$. En sådan process kan beskrivas av en sannolikhetsfördelning

$$\mathbb{P}(X_n = x_n, X_{n-1} = x_{n-1}, \dots, X_1 = x_1)$$

Ofta är man mer intresserad av den betingade sannolikheten

$$\mathbb{P}(X_n = x_n \mid X_{n-1} = x_{n-1}, \dots, X_1 = x_1)$$

Exempel 1 (Bernoulli processen). *Varje X_i är oberoende och*

$$X_i = \begin{cases} 1 & \text{med sannolikhet } p \\ 0 & \text{med sannolikhet } 1 - p \end{cases}$$

En modell för en sekvens slantsinglingar kan då ges av

$$\mathbb{P}(X_n = x_n \mid X_{n-1} = x_{n-1}, \dots, X_1 = x_1) = \mathbb{P}(X_n = x_n)$$

Alltså: utfallet av singling n är oberoende av utfallet av de $n - 1$ tidigare utfallen.

Exempel 2 (Mynt i en urna). *Betrakta en urna som innehåller 5 enkronor och 5 femkronor. Vi drar nu 3 mynt slumpmässigt och låter X_t beteckna det totala värdet av de dragna mynten. Exempelvis kan vi dra $\{5, 5, 1\}$, och då har vi $X_3 = 11$. I detta fall är historiken avgörande:*

$$\mathbb{P}(X_4 = x_4 \mid X_3 = x_3, X_2 = x_2, X_1 = x_1)$$

Markovkedjor

I många fall är man intresserad av ett mellanting, där nästa tillstånd beror på nuvarande tillstånd, men inte tillstånd längre bak i tiden! Formellt har vi

$$\mathbb{P}(X_{n+1} = x_{n+1} \mid X_n = x_n, \dots, X_1 = x_1) = \mathbb{P}(X_{n+1} = x_{n+1} \mid X_n = x_n)$$

Diskussion

Ge exempel på en Markov och en icke Markov process!

Om utfallsrummet är diskret kan processen beskrivas med hjälp av övergångssannolikheter:

$$p_{i,j} = \mathbb{P}(X_{n+1} = j \mid X_n = i)$$

där vi antar att detta är oberoende av tiden n . Vi kan tolka $p_{i,j}$ som elementen i en s.k. övergångsmatris P .

Exempel 3 (Social rörlighet). *Vi delar in Sveriges befolkning efter inkomst i tre kategorier, låg, medel samt höginkomsttagare. Antag att vi vet sannolikheten att föräldrar i en kategori får barn som är i respektive kategori. Exempelvis kan övergångsmatrisen ges av*

$$P = \begin{pmatrix} 0.65 & 0.28 & 0.07 \\ 0.15 & 0.67 & 0.18 \\ 0.12 & 0.36 & 0.52 \end{pmatrix}$$

Detta kan också representeras med en graf. Observera att ingen social historia finns från tidigare generationer!

Exempel 4 (Moran processen). *Moran processen är en stokastisk process som används inom biologi för att beskriva ändliga populationer av exempelvis förekomsten av gener förändras över tid, under följande antaganden:*

- *Konstant populationsstorlek N*
- *Två alleler: A och B , med $N_A + N_B = N$*
- *Ingen reproduktiv skillnad (ingen fördel/nackdel)*
- *Inga mutationer*

I varje tidssteg dör 1 individ, och ersätts av någon annan individ (alla har lika stor chans). Vi har då övergångssannolikheter ($P_{i,j}$ beskriver sannolikheten att gå från att ha i av typ A , till att ha j av typ A).

$$\begin{aligned} P_{i,i-1} &= \frac{N-i}{N} \frac{i}{N} \\ P_{i,i+1} &= \frac{i}{N} \frac{N-i}{N} \\ P_{i,i} &= 1 - P_{i,i+1} - P_{i,i-1} \end{aligned}$$

Vidare har vi $P_{0,1} = 0 = P_{N,N-1}$ eftersom när en allel är borta kan den inte komma tillbaka (ingen mutation).

Nu får vi resultatet att sannolikheten att A fixeras är $\mathbb{P}(A \text{ fixeras} \mid N_A(0) = i) = \frac{i}{N}$. (Alla har samma sannolikhet att bli ensam stamfader till populationen, och det finns "i" st. av typ A vid start).

Medeltiden till fixering ges av $k_i = N \left[\sum_{j=1}^i \frac{N-i}{N-j} + \sum_{j=i+1}^{N-1} \frac{i}{j} \right]$, om $N_A(0) = i$.

Diskussion

Hur kan man modifiera modellen om man vill inkludera exempelvis mutation och fitness?

Kontinuerlig tid

Vi kan också beskriva system som förändras i kontinuerlig tid. Övergångssannolikheter ersätts då med övergångsintensiteter. Låt $X(t)$ vara tillståndet av vår process vid tid t .

$$\mathbb{P}(X(t + \Delta t) = j \mid X(t) = i) = \begin{cases} q_{i,j} \Delta t & \text{om } i \neq j \\ 1 - v_i \Delta t & \text{om } i = j \end{cases}$$

Där vi definierar $v_i = \sum_j q_{i,j}$. Detta innebär att $q_{i,j} \Delta t$ beskriver sannolikheten att gå från tillstånd i till j i ett tidsintervall av längd Δt , och v_i att vi går från i till i .

Exempel 5 (Populationsdynamik). Antag att varje bakterie delar sig med intensitet λ , och $N(t)$ är antalet bakterier. Då har vi

$$q_{i,j} = \begin{cases} \lambda \cdot i & \text{om } j = i + 1 \\ 0 & \text{annars} \end{cases}$$

Genom att låta $P_j(t) = \mathbb{P}(X(t) = j)$ och använda ovanstående har vi

$$P_j(t + \Delta t) = P_j(t)(1 - v_j \Delta t) + \sum_{i \neq j} P_i(t) q_{i,j} \Delta t$$

$$\frac{P_j(t + \Delta t) - P_j(t)}{\Delta t} = -P_j(t) v_j + \sum_{i \neq j} P_i(t) q_{i,j}$$

och genom att låta $\Delta t \rightarrow 0$ erhåller vi

$$\frac{dP_j}{dt} = -P_j(t) v_j + \sum_{i \neq j} P_i(t) q_{i,j}$$

som brukar kallas Kolmogorovs framåt ekvation.

Exempel 6 (Bakterier igen). Med $v_j = \sum_{i \neq j} q_{i,j} = \lambda j$ har vi

$$P'_j(t) = -v_j P_j(t) + \sum_{i \neq j} P_i(t) q_{i,j}$$

$$P'_j(t) = -j\lambda P_j(t) + (j-1)\lambda P_{j-1}(t)$$

Detta är en ekvation vi kan lösa och får då

$$P_j(t) = e^{-\lambda t} (1 - e^{-\lambda t})^{j-1}$$

Från detta kan man studera till exempel medel och varians hos fördelningen!